

**ABU HOMID G'AZZOLIYNING "MUKOSHAFATUL-QULUB" ASARINING
MAZMUN-MOHİYATI****Jo'rayev Akram Nomozovich**

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi.

Haydarova Farida To'lqinovna

Termiz davlat universiteti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19857870>

Annotatsiya. Mazkur maqola islom ilm-fan tarixining buyuk mutafakkiri Abu Homid Muhammad G'azzoliy (1058–1111) ning "Mukoshafatul-qulub" asarining tuzilishi, asosiy mavzulari va islom ma'naviyatidagi o'rnini tahlil etishga bag'ishlangan. Tadqiqotda asarning qalb ilmi, nafs tazkiyasi va axloqiy kamolot sohasidagi g'oyalari va ularning zamonaviy ahamiyati o'rganilgan. Asosiy xulosa shundan iboratki, "Mukoshafatul-qulub" islomiy ma'naviyatning qomusiy manbai sifatida bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Kalit so'zlar: G'azzoliy, Mukoshafatul-qulub, qalb ilmi, nafs tazkiyasi, tasavvuf, islomiy axloq, ma'naviyat, Ihyo ulum id-din.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу структуры, основных тем и места в Исламской духовности произведения "мукошафатул-Кулуб" великого мыслителя истории исламской науки Абу Умида Мухаммада Газали (1058-1111). В исследовании рассматриваются идеи произведения в области науки о душе, очищения эго и нравственного совершенства, а также их современное значение. Главный вывод заключается в том, что «Мукашафатул-кулуб» по-прежнему сохраняет свою актуальность сегодня как энциклопедический источник исламской духовности.

Ключевые слова: Газали, Мукошафатул-кулуб, наука о сердце, очищение души, суфизм, исламская этика, духовность, Ихья улум ид-дин.

Annotation. This article is devoted to the analysis of the structure, main themes and place in Islamic spirituality of "Mukoshafatul-qulub" by Abu Homid Muhammad Ghazzali (1058-1111), a great thinker of the history of Islamic Science. The study examines the ideas of the work in the field of spiritual science, purification of the soul, and moral perfection, and their contemporary significance. The main conclusion is that "Mukoshafatul-qulub" remains relevant today as an encyclopedic source of Islamic spirituality.

Keywords: Ghazali, Mukoshafatul-qulub, science of the heart, purification of the soul, mysticism, Islamic ethics, spirituality, Ihyo ulum id-din.

Islom ilm-fan tarixida Abu Homid Muhammad G'azzoliy (450/1058 — 505/1111) o'ziga xos o'rin egallaydi. U o'z zamonasida fiqh, kalom, falsafa va tasavvufni bir shaxsda mujassam etgan nadir olim sifatida "Hujjatul-islom" — ya'ni Islomning dalili degan sharaflı unvonga sazovor bo'lgan [7; 1-bet]. Uning ilmiy merosi o'nlab asardan iborat bo'lib, ular islomiy fikrning turli yo'nalishlarini qamrab oladi. Shu asarlar ichida "Mukoshafatul-qulub" o'zining qisqa va lo'nda uslubi bilan keng ommaga manzur bo'lgan va islom dunyosida eng ko'p o'qilgan kitoblardan biriga aylangan.

"Mukoshafatul-qulub" — to'liq nomi "Mukoshafatul-qulub al-muqarrıb ila hadrat allam al-g'uyub" — G'azzoliyning "Ihyo ulum id-din" asarining qisqartirilgan va ommabop talqini sifatida yuzaga kelgan [2; 1-bet]. Agar "Ihyo ulum id-din" chuqur ilmiy tadqiqot bo'lsa, "Mukoshafatul-qulub" oddiy mo'min uchun ma'naviy yo'l ko'rsatuvchi qo'llanma vazifasini o'taydi.

Aynan shu xususiyati uni Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekiston madrasalarida ham asrlar davomida o'quv qo'llanmasi sifatida qo'llanilishiga sabab bo'ldi. Tadqiqotning maqsadi ushbu asarning mazmun-mohiyatini, undagi asosiy g'oyalarni va zamonaviy dinshunoslik uchun ahamiyatini tahlil etishdir.

"Mukoshafatul-qulub"ni to'g'ri tushunish uchun uning muallifi hayot yo'lini bilish zarur.

G'azzoliy Xurosondagi Tus shahrida tavallud topib, o'z davrining eng nufuzli olimlaridan biri — Imom al-Juvayniy qo'lida tahsil oldi [4; 1-bet]. Saljuqiy davlatining vaziri Nizom ul-Mulk uni Bag'doddagi Nizomiya madrasasiga mudirlik lavozimiga tayinladi — bu o'sha davr uchun eng nufuzli ilmiy mansab edi.

Biroq shuhrat cho'qqisida turgan G'azzoliy chuqur ma'naviy inqirozga yuz tutdi. U o'z asari "Al-Munqiz min ad-dalol"da bu inqirozni batafsil ta'riflaydi: olgan bilimlarining chin ma'naviy haqiqatga eltmasligini his etib, barcha mansab va shahratdan voz kechib, uzlat hayotiga kirdi [7; 1-bet]. Shu davlarda u tasavvuf yo'lga kirib, nafs tazkiyasi va qalb ilmi bilan shug'ullandi. Aynan ushbu ma'naviy sayohatning mevasi sifatida "Ihyo ulum id-din" va "Mukoshafatul-qulub" dunyoga keldi. Bizning fikrimizcha, asarning eng kuchli jihati aynan muallifning bu g'oyalarni faqat nazariy jihatdan emas, balki shaxsiy ma'naviy boshdan kechirishlar orqali o'zlashtirganligida. G'azzoliy o'quvchiga yo'l ko'rsatishdan oldin o'sha yo'lni o'zi bosib o'tgan — bu esa asarning ishonchliligini oshiradi.

"Mukoshafatul-qulub" 110 ta bobdan iborat bo'lib, har bir bob qalb ilmi, axloqiy fazilatlar yoki ma'naviy kamolot yo'llaridan biriga bag'ishlangan [2; 1-bet]. Asar Qur'on oyatlari, hadislar va salaf olimlarining so'zlari bilan boyitilgan bo'lib, adabiy va ifodali uslubda yozilganligi ommaga manzur bo'lishiga sabab bo'lgan [2; 1-bet].

Asarning mavzularini uch asosiy guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh — qalb ilmi.

G'azzoliy uchun qalb faqat jismoniy organ emas, balki insonning haqiqiy mohiyatini tashkil etuvchi ma'naviy markazdir [1; 1-bet].

U qalbni ikki holatda ko'radi: sog'lom qalb — Allohga yaqin, nur to'la; kasalmand qalb esa kibr, hasad, g'azab kabi ma'naviy illatlar bilan band.

Asarning maqsadi mana shu kasalmand qalbni tuzatish yo'llarini ko'rsatishdir. Bizning fikrimizcha, G'azzoliyning qalb haqidagi ta'limoti zamonaviy psixologiyaning "ichki dunyo" va "ruhiy salomatlik" tushunchalariga $\approx$ alarli darajada yaqin turib, bu esa asarning g'arb ilmiy doiralari ham e'tiborga molik ekanligini ko'rsatadi [6; 1-bet].

Ikkinchi guruh — nafs tazkiyasi. G'azzoliy nafsning uch bosqichini ajratadi: ammora (yomonlikka buyuruvchi nafs), lavvoma (o'zini qoralovchi nafs) va mutmainna (xotirjam nafs).

Tazkiya — nafsni birinchi bosqichdan uchinchi bosqichga ko'tarish jarayoni bo'lib, bu riyozat, ibodat, muhasaba va zikr orqali amalga oshiriladi [3; 1-bet]. Asar har bir bobda amaliy ko'rsatmalar orqali mo'minga bu yo'lda qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchi guruh — axloqiy fazilatlar va illatlar. Sabr, shukur, tavakkal, xavf, rajo, itoat, tavazu, saxiylik, to'g'rilik — bular asarning asosiy mavzulari hisoblanadi [2; 1-bet]. G'azzoliy har bir fazilatni Qur'on va hadis asosida ta'riflab, uning ziddi bo'lgan illatdan qanday saqlanish yo'llarini ko'rsatadi. Bu yondashuv asarni oddiy axloq qo'llanmasidan ko'tarib, islomiy etikaning mukammal tizimi darajasiga olib chiqadi. Sheikh va Ali ta'kidlashicha, G'azzoliy axloqiy rivojlanishni bog'chani begona o'tlardan tozalab, gul ekishga o'xshatadi — avval qalbni illatlardan tozalamasdan, yaxshi xulqni ko'kdirtib bo'lmaydi [5; 1-bet]. "Mukoshafatul-qulub" islom ilm-fan tarixida asrlar davomida Markaziy Osiyo, Eron, Hindiston va Arab dunyosida keng tarqalib, madrasalarda o'quv qo'llanmasi sifatida qo'llanib kelgan.

Bu keng tarqalishning sababi asarning uslubiy soddaligi va amaliy yo'nalganligi — u oddiy mo'min uchun ham tushunarli va qo'llanuvchi bo'lgan.

Zamonaviy dinshunoslik nuqtai nazaridan esa asarning bir necha jihatdan dolzarbligi saqlanib qolmoqda. Birinchidan, psixo-ma'naviy konseling sohasida. Al-Musyrif jurnalining tadqiqotiga ko'ra, G'azzoliyning nafs, qalb, ruh va aql haqidagi ta'limoti zamonaviy islomiy konseling nazariyasining poydevori sifatida qaralmoqda [6; 1-bet]. Ikkinchidan, ta'lim falsafasida.

Sheikh va Ali (2019) ta'kidlashicha, G'azzoliyning ta'lim maqsadi haqidagi qarashlari — insonni faqat aqliy emas, balki ma'naviy va axloqiy jihatdan ham shakllantirish — zamonaviy islomiy ta'lim tizimini qurishda bevosita qo'llanilishi mumkin [5; 1-bet]. Uchinchidan, "Mukoshafatul-qulub" bugungi kunda radikalizm va ma'naviy bo'shliq muammolariga qarshi davo sifatida ham ahamiyatlidir. Asar yoshlarga aniq, lekin zo'ravonlik va nafratdan yiroq ma'naviy yo'l taklif etadi — bu esa uning zamonaviy diniy ta'limdagi o'rnini yanada muhimlashtiradi.

"Mukoshafatul-qulub" — G'azzoliyning daho zehnidan chiqqan va ma'naviy tajribasida pishib yetilgan noyob asar. U islomiy axloqni quruq qoidalar majmui sifatida emas, balki insonning ichki ma'naviy sayohati sifatida taqdim etadi. Qalb ilmi, nafs tazkiyasi va axloqiy fazilatlar haqidagi ta'limoti asarni nafaqat o'rta asrlar uchun, balki bugungi kunda ham jonli va dolzarb manba sifatida saqlab qolmoqda.

Bizning asosiy xulosamiz shundan iborat: G'azzoliyning ulug'ligi shundaki, u ilmning cho'qqisida turib ham ruhiy inqirozni boshdan kechirdi va bu inqirozni yashirmay, undan o'rnak oladigan ma'naviy meros yaratdi. "Mukoshafatul-qulub" — bu shaxsiy ma'naviy sayohatning umumiy darsga aylantirilgan in'ikosidir. Shu boisdan u asrlar oshib o'qilaverib, hali ham yangi avlodlar uchun ma'naviy yo'l ko'rsatuvchi manba bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Al-Ghazzali, A. H. M. (2007). An exposition of the hearts: English translation of "Mukashafat al-Qulub" (M. Muhammady, Trans.). Darul-Ishaat.
2. ShopiPersia. (n.d.). Mukashafat al-Qulub: Book description and content overview. <https://shopipersia.com/product/the-revival-of-the-religious-sciences-by-al-ghazali-farsi/Wikipedia>. (2024). The Revival of the Religious Sciences. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Revival_of_the_Religious_Sciences
3. Rosmizi, M., & Salih, M. (n.d.). Al-Ghazali and his inner spiritual journey. UMRAN — International Journal of Islamic and Civilizational Studies. <https://pdfs.semanticscholar.org/83d6/2d3181630249a5cc1409d7d1b7d5eb15cff8.pdf>
4. Sheikh, S. U., & Ali, M. A. (2019). Al-Ghazali's aims and objectives of Islamic education. Journal of Islamic Education Research. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1216762.pdf>
5. Al-Musyrif Journal. (2025). Al-Ghazali's psycho-spiritual counseling theory: Guidance and counseling from the perspective of Islamic philosophers. <https://ejournal.uiidalwa.ac.id/index.php/almusyrif/article/view/2325>
6. Adnan, et al. (2025). Holistic Islamic education: A study of the thought of Imam Al-Ghazali and Muhammad Abduh. Al-Jadwa: Jurnal Studi Islam, 5(1), 73–80. <https://www.researchgate.net/publication/396688259>